

УДК 316.771+316.614:811.161.2(161.1)-"344"

I. I. Kysla, заслужений вчитель України, учителька української мови та літератури вищої кваліфікаційної категорії, учитель-методист Лицею № 14 «Здоров'я» Полтавської міської ради
Kysla Iryna. Honored Teacher of Ukraine, teacher of Ukrainian language and literature of the highest qualification category, teacher-methodologist of Lyceum No. "Zdorovia" of Poltava City Council, Ukraine
E-mail: irakislaja@ukr.net
ORCID iD <https://orcid.org/0009-0006-0449-4628>

O. G. Bilan, учитель української мови та літератури вищої кваліфікаційної категорії, учитель-методист Академічного лицю імені братів Шеметів ЛІМР Лубенського району Полтавської області
Bilan Oksana. Teacher of Ukrainian language and literature of the highest qualification category, teacher-methodologist of the Academic Lyceum named after Shemet brothers of Lubny district of Poltava region, Ukraine
E-mail: oksanabilan@ukr.net,
ORCID iD <https://orcid.org/0009-0008-2997-0437>

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК ТА КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ Й ЛІТЕРАТУРИ В ОСВІТНІХ РЕАЛІЯХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Розглянуто проблему формування соціальної та комунікативної компетентностей учнів на уроках української мови й літератури в реаліях воєнного часу з урахуванням основних положень «Нової української школи», подано короткі теоретичні аспекти проблеми, а також запропоновано практичні шляхи її реалізації. Проаналізовано особливості уроків української мови та літератури в умовах війни, коли суттєвих змін зазнає і наш світогляд, і мислення, а головне – мовлення, вимагаючи від кожного як нових соціальних навичок, так і нових комунікативних умінь. Автори статті доводять необхідність нових підходів до викладання уроків української мови та літератури в середній та старшій школі для формування в здобувачів освіти нових актуальних поглядів на мову й літературу як сферу національної самоідентифікації, частину духовного життя народу, джерело безцінного досвіду, що єднає покоління українців в душі непримиренної боротьби з ворогом та непохитності одвічного прагнення жити у вільній незалежній Україні.

Ключові слова: соціальні навички, комунікативні здібності, Нова українська школа, уроки української мови та літератури, середня та старша школа, національна самоідентифікація, духовне життя народу, військовий час.

Formation of Social Skills and Communication Abilities of Students In Ukrainian Language and Literature Lessons in the Realities of Wartime for Education

The paper considers the problem of forming students' social and communicative competencies in Ukrainian language and literature lessons in wartime, considering the main provisions of the "New Ukrainian School", presents brief theoretical aspects of the problem, and proposes practical ways of its implementation. The paper analyzes the peculiarities of Ukrainian language and literature lessons in wartime, when our worldview, thinking, and most importantly, speech, are undergoing significant changes, requiring new social skills and new communication skills from everyone. The authors of the paper argue for new approaches to teaching Ukrainian language and literature in middle and high school to form new relevant views on language and literature as a sphere of national self-identification, part of the spiritual life of the people, a source of invaluable experience that unites generations of Ukrainians in the spirit of an implacable struggle against the enemy and the steadfastness of the eternal desire to live in a free and independent Ukraine.

Keywords: Social skills, communicative abilities, New Ukrainian school, lessons of Ukrainian language and literature, middle and high school, national self-identification, spiritual life of the people, wartime.

Постановка проблеми. З початком відкритої агресії росії проти України освіта в нашій державі постала перед низкою складних, небувалих досі викликів. Призупинка навчального процесу на початку вторгнення, а потім поступове його відновлення у вцілілих закладах освіти зумовили пошук освітянами нових ресурсів, прийомів і форм роботи, які б давали змогу працювати з учнями в часто небезпечних, складних, невизначених умовах війни. Школа як структура зазнала таких неочікуваних змін, які потребували нових підходів до навчання, зокрема викладання української мови та літератури. Зміни мали б забезпечувати формування на цих уроках необхідних для воєнного і поствоєнного часу життєвих компетентностей. Постала проблема свідомого, цілеспрямованого формування вкрай важливих у цей період часу соціальних навичок та комунікативних умінь. Активно почала змінюватися мова, ламатися старі стереотипи, переосмислюватися поняття, погляди дорослих і дітей на майбутнє, на свою роль, місце у світі, до того ж, дидактичний матеріал підручників не здатен був повною мірою задовольнити потреби часу. Сповнене труднощів сьогодення виявило значущість набуття здобувачами освіти важливих і потрібних соціальних навичок, які б допомагали їм адаптуватися в умовах воєнної агресії, знайти своє місце у світі, планувати майбутнє життя попри щоденні воєнні загрози і вміти грамотно комунікувати, будуючи стосунки в соціумі.

Аналіз актуальних досліджень. Теоретичні питання соціалізації і розвитку мовлення особистості розглядалися в працях видатних лінгвістів, методистів і вчителів-практиків К. Д. Ушинського, В. О. Сухомлинського, К. М. Тищенко, Т. Ф. Бугайко, Г. Г. Ващенко та інших. Сучасні проблеми формування соціально-комунікативної активності досліджуються впродовж кількох десятиліть.

Останнім часом значну кількість праць присвячено проблемі формування соціальних та комунікативних умінь і навичок здобувачів освіти саме в реаліях війни. Цікавими є дослідження В. Новосолової щодо адаптації під час війни методів вивчення української мови. Розвиток комунікативної компетентності особистості в сучасному соціокомунікативному просторі розглядає О. М. Корніяк. Питання комунікативної компетентності як інтегрованої властивості особистості досліджено у працях Н. Голуб, Л. Горошкіної, Ф. Бацевича, М. Вашуленка. Має напрацювання з проблеми формування соціально-комунікативної компетентності доктор філософії О. Плужник. Особливості формування в учнів активної життєвої позиції висвітлюють О. В. Киричук,

О. М. Кoberник, Г. І. Кoberник. Загалом інтерес науковців до вивчення зазначеної проблеми засвідчує її актуальність та бажання вирішити низку нових освітніх завдань, які б дали змогу здобувачам освіти ефективно навчатися навіть в умовах воєнного стану й активно розвивати головні життєві компетентності, серед яких соціальна й комунікативна чи не найголовніші.

Метою статті є визначення шляхів формування соціальної і комунікативної компетентностей учнів на уроках української мови та літератури з урахуванням викликів воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Нові життєві реалії, глобальні зміни, яких зазнає світ, інформатизація суспільства зумовили й зміни головної його структури – особистості, яка має сформувати в собі вміння виживати в нових умовах, швидко змінюватися, пристосовуватися, а найважливіше – комунікувати в різних сферах життя. Пришвидшила процес змін і відкрита агресія росії проти нашої держави, коли перед кожним постало найголовніше завдання – вижити й не зламатися. Нова реальність, безперечно, потребує і нових нас – упевнених, активних, прогресивних, а головне – нескорених. Наріжним каменем українського спротиву, стійкості, волі стає мова як маркер національної самоідентичності, як оберег і потужний захист від усього ворожого. Про важливі зміни в ній ще буде написано не одну наукову працю, а ось учителі-практики вже сьогодні мають ставити перед собою завдання разом із учнями фіксувати ці зміни, активно долучатися до процесу словотворення, щоденно реагуючи на нові процеси, що відбуваються в мові.

Формування комунікативної компетентності стає особливо значущою ланкою сучасної освіти школярів. У новому Державному стандарті серед ключових компетентностей, якими повинен оволодіти учень, названо «вільне володіння державною мовою, що передбачає вміння усно й письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях...» [4].

Комунікативну компетентність дослідниця Ю. Вторнікова називає ключовою в структурі компетентностей громадян Європи [3]. Саме уроки української мови та літератури найперше формують основні ознаки комунікативних умінь здобувачів освіти, оскільки ці ключові предмети – фундамент, від міцності якого залежить подальше освоєння молоддю світу, набуття знань з

інших галузей науки. Людина, яка вміє говорити на загал, комунікувати з людьми, виражати себе через мову й через неї ж осягати світ, буде завжди твердо стояти на ногах і впевнено дивитися в майбутнє навіть у найскладніші часи.

Комунікативна компетентність є системою знань і вмінь. У її основі – сукупність культурологічних знань, цінностей, розумінь і значень, культурних і моральних норм, а також правил спілкування, що використовуються особистістю у процесі комунікації [10].

Безумовно, рівень сформованості комунікативної, як і будь-якої іншої компетентності, залежить від вроджених задатків і набутих у процесі навчання і соціалізації вмінь [2]. Наполеглива, новаторська праця вчителя має розкрити потенціал учнів, заохотити їх до самовдосконалення, збудити інтерес до вивчення мови, бажання активно комунікувати з людьми, працювати в команді, ефективно виконувати поставлені завдання, освоювати світ і шукати своє місце в ньому. Як працювати вчителю? Як допомогти учням та ученицям не зневіритися, не загубитися й не замкнутися в собі, коли майже кожен урок перериває сирена тривоги, а багато хто відчуває повну невизначеність стосовно майбутнього або страх перед ним?

На наш погляд, велика роль у розв'язанні цих проблем саме вчителя й застосовуваних ним нових підходів до реалізації поставлених цілей. Учителю важливо бути впевненим у собі та власних силах, гнучким, емоційно стабільним, відкритим до змін. Це допомагає й учням зберегти віру. Так, у перші місяці війни, коли освітній процес у закладах освіти вимушено було перервано, процес комунікації вчителів та учнів перейшов у віртуальний простір, що став засобом єднання й підтримки.

Цікавою стала ідея експрес-уроків у соцмережах, де у вигляді дописів, історій, статусів учитель фіксував для учнів мовні цікавинки, цікавий граматичний матеріал на прикладах нових фраз і текстів. Така комунікація з учнями допомогла їм відгукнутися на події, побачити, що вивчення мови навіть за умови перерваного навчального процесу триває, а матеріалом для засвоєння знань стають актуальні слова, фрази, вислови. Так, наприклад, говоримо «паляниця» – і пояснюємо фонетичні та артикуляційні процеси вимови слова, певних звуків та звукокомплексів, властивих українцям. Чи, до прикладу, відома фраза про «руській военний корабль», що має форму означено-особового речення, бо адресат чітко визначений. Діти й самі вчилися фіксувати, узагальнювати, дописувати і таким чином виражати свою потребу в обміні знаннями, інфор-

цією, власними розуміннями мовних явищ. У такий спосіб здобувачі освіти усвідомлюють, як доречно обрати мовні засоби для максимально точного вираження власних думок та встановлення розуміння зі співрозмовником.

Валентина Новосолова пропонує в умовах дистанційного навчання, яке може здійснюватися в синхронному й асинхронному режимах, добирати такий матеріал і застосовувати такі види роботи, які б зближували учителя й учнів, добирати завдання для залучення учнів до дій зі сприймання й подальшого використання інформації в реальній мовленнєвій практиці (бесіда, дискусія, мікродискусія в групі, обговорення в парі, інтерв'ю тощо). Для формування гуманістичних цінностей дослідниця пропонує ознайомлення з текстами, які відбивають героїчний характер наших співгромадян, демонструють приклади мужності, милосердя [15].

Крім того, учителям варто використовувати на уроках української мови «свіжий» лексичний і текстовий матеріал. Велика кількість вправ із підручників, які видавалися у довоєнний час, уже не спрацьовує, бо пафосність речень, згадка про воєнне минуле й щасливе сьогодення не відповідає дійсності. Натомість нариси, есе, дописи з фронту, нові символи, нові значення, паролі, легенди – той матеріал, який має зацікавити учнів, відкрити їм нову, хай і трагічну, реальність, змусити по-новому поглянути на життя, на їхні цінності, відкрити в собі нові емоції та почуття, інакше поглянути на можливості мови.

Як приклад, наводимо уривок із допису воїна-артилериста Андрія Кобзаря. Текст зберігаємо авторський: «Скажена робота в полях навколо київських передмість. Ночівля в примарному затишку крижаних нутроців наскрізь промерзлих мотолиг, напівзарослих рівчаках чи власноруч виритих норках, дбайливо укритих плівкою. Пронизливий вітер вдень та мороз вночі. Розрахунки гармат чорні від порошу та солярної кіптяви. Борщ, сало, цибуля та хліб просто неба. Гарячий компот, який тече по збитим і брудним від канонірської праці пальцях і похапцем заїдається тим самим хлібом, але вже густо намазаним медом. Вітер. Клятий вітер – постійний ворог артилериста. Розрахунки поправок. Приціли та довороти. Цифри координат, що сиплюються потоком. На помилку немає жодного права. Жодного. Бо твоя помилка – це ворог, що вцілів та буде продовжити оскажено гатити по наших мирних містах. Колосальний обсяг роботи величезних коліщаток нашого артилерійського механізму, який перетирає на порох і розвіює за вітром всю нікчемну та дуту «мощь» мордорської наволочі. І все це заради одного – того незабутнього та про-

низливо дзвінкого «ба-баммммм», яке здригає землю та гатить з усієї сили після команд «Гармата – постріл!!!». Спалах, удар, дим...» [9].

Робота з таким текстом – можливість яскраво проілюструвати учням виражальні засоби мови, відчути, яка вона сильна, як допомагає зобразити час, момент, одну з картин воєнної доби. У цьому тексті все – від змісту, лексики, синтаксичної будови до стилю й експресивного забарвлення – хвилюватиме і спонукатиме до роздумів над силою художнього слова, коли автор прагне виразити все, що відбувається, крізь призму особистих бачень та емоцій. Такі тексти не залишать байдужими учнів. У них кипить, вирує життя. І це закономірно, адже мова жива, вона має слугувати сьогоденню.

Чи може вчитель залишатися осторонь цього процесу? Звісно, ні. А вчитель української мови й поготів. До того ж, дидактичний матеріал можна легко віднайти в мережі Інтернет. Для розвитку соціальних навичок та комунікативних умінь якнайкраще прислужаться постери Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, представлені на сторінці «Фейсбук» цієї установи. Їхня кількість та тематичне розмаїття постійно зростають. Варто зазначити, що науковці компонують цікавий матеріал у вже готові ілюстрації: «Українська мова і війна», «Фразеологізми сьогодення», «Як називаємо війну», «Куди йти загарбникам», «Як називаємо наших захисників» та ще багато цікавого. Переглянувши напрацювання мовознавців, кожен учитель знайде саме той матеріал, який можна доречно використати під час уроків для формування соціальної та комунікативної компетентностей учнів та учениць.

Ми є частиною історії сьогодення й мимоволі спостерігаємо, що українська мова зазнала відчутних змін. Найпомітніші – на лексико-фразеологічному рівні. Актуалізувалася спеціальна військова лексика (*балаклава, бронезилет*), поширилися назви сучасних видів озброєння (*байрактар, безпілотник, джавелін, хаймарс, шахед*). У загальномовному вжитку з'явилося чимало нових одиниць (*азовці, бандеромобіль, волонтерити, тероборона, двохсотий, трьохсотий, закобзонити, ждуни*). Виділяється експресивною зниженістю лексика на позначення загарбників і колаборантів (*бомжармія, мордорець, рашист, сепаратюга*), їхньої ідеології (*ватність, рашизм*), їхніх дій (*мародерити, моголізація*). Нових експресивних значень набули й відомі раніше слова (*аквафреш, бавовна, кіборг, колорад, консерва, мопед, орки, піксель, приліт, утилізувати*) [8].

Обсяг нового актуального матеріалу надвелький, крім того, він постійно доповнюється й

оновлюється. Як вчителям бути на вістрі всього нового, а головне – грамотно подати потрібне і важливе в контексті навчальних тем? Як по-новому працювати на уроках? Пропонуємо декілька практичних порад.

Наприклад, варіант синтаксичної розминки на уроці у 8–9 класах: «Написати віршований текст: *Молімося за кожного солдата за батька сина друга брата. Нехай єднає нас молитва ця єдина. Над нами Бог. За нами Україна*. Виконати завдання: 1. Розставити розділові знаки, пояснити їхнє вживання. 2. Обґрунтувати доречність використання спонукальних речень (доцільно повторити творення форми наказового способу). 3. Поміркувати, чому останні два речення неповні і як це впливає на експресивність мовлення. 4. Творче завдання: останні два рядки замінити власними реченнями. Подумати, як від цього змінилася головна думка тексту.

Ще один сучасний вид роботи – граматично-географічний практикум. Пропонується з'ясувати, у якій області розташовані зазначені в завданні українські міста, що учням та ученицям відомо про них у контексті воєнної тематики. Поставити наголос. Визначити рід власних назв, обґрунтувавши, на основі чого це можна зробити, поставити в Р. та Ор. відмінках. Додатково слід утворити прикметники за допомогою суфікса -ськ-, повторити, які фонетичні явища при цьому відбуваються: Бахмач, Бахмут, Ірпінь, Ворзель, Умань, Гостомель, Березань, Буринь, Вараш.

Серед прийомів, які ефективно формують комунікативні вміння, пропонуємо ще й такий: «Шукай нове у звичних речах». Суть прийому полягає у формуванні в учнів уміння лаконічно узагальнювати думку, створювати крилаті вислови на основі почутого, побаченого, пережитого, знаходити глибокий зміст у відомому, відкривати несподіване в буденному і фіксувати за допомогою найбільш оптимальних мовних засобів – речень різних типів. Натепер актуально творити мотиваційні вислови, життєві гасла, власні настанови, зокрема щодо того, як пережити війну.

«Змінюю архітектуру мовлення» – ще один ефективний прийом, покликаний навчити учнів адаптувати способи вираження інформації, представлення думки до певних умов і комунікативних завдань. Низка завдань «Від простого до складного», «Синтаксична мозаїка» (учні складають різні типи простих, складних речень, висловлюючись про те саме, а потім зіставляють їх і доводять, як вибрана синтаксична модель працює в конкретній комунікативній ситуації) дає змогу навчити учнів максимально яскраво висловлюватися, доцільно й комунікативно правильно. Це шлях до максимального вираження

себе, до осмислення світу, утвердження себе в ньому.

Також радимо не оминати увагою яскраві й приголомшливі паралелі із сучасністю на уроках української літератури. На сучасному етапі дещо по-новому сприймаються твори, події минулого, давні герої. Діти починають порівнювати й поєднувати минуле й сьогодення. Наприклад, «Катерина» Т. Шевченка – «кохайтесь чорнобриві, та не з москалями»; бранці з «Думи про Марусю Богуславку» і захисники «Азовсталі»; Соломія («Дорогою ціною» М. Коцюбинського) і жінки, які втрачають на війні не лише коси, а й кінцівки, аби вибороти право жити; «Ой у лузі червона калина» – це гімн стійкості українців у перші місяці війни; рядками з «Лісової пісні» Лесі Українки «Ні, я жива, я буду вічно жити, я в серці маю те, що не вмирає» відгукнулися користувачі мережі на запуск у Гостомелі двигунів понівеченої окупантами «Мрії» – унікального літака, а вірш «Не бував ти у наших краях» П. Тичини тепер звучить особливо бентежно на тлі розбомблених ворогами сіл і містечок Чернігівщини. Застосовуючи це матеріал, учитель має бути особливо уважним до емоційного стану учнів, ураховувати ситуацію мовлення, потреби класу і готовність учнів та учениць сприймати такий контент.

Цікавим на уроках літератури стане прийом «Розширюй уявлення про себе», який розвиває творчі здібності учнів. Випробовувати свої здібності в поезії, прозі, філософії не так і важко, якщо вчитися на зразках і їх наслідувати. Серед завдань: скласти рядки вірша за поетичним зразком, побудувати афоризм, ускладнити прозовий уривок. Ці завдання завжди цікаві й пропонують дітям можливість нестандартно працювати, поглиблюючи уявлення про власні можливості. Переконані, що поетичне слово, рима, пошук звукового ритму є чудовою психотерапією та засобом емоційного відновлення.

Цікавим є прийом «Збагачуйся новими сенсами»: наприклад, на матеріалі українських пісень учням та ученицям пропонується не лише осучаснити своє мовлення, а й віднайти нові сенси, поняття, слова і думки. Запропонуйте визначити нові сенси у невеселих атрибутах воєнної дійсності, як робить це виконавець Wellboy: «Сонце зникло уночі/, Суму сто причин/, Як від них нам відпочити/, Невідомо». «Зігрівайте теплом один одного, кохайте, переживайте трагедію разом», – ніби говорять рядки цієї пісні. Сучасна музика не лише єдина енергетично, а й дає поштовх до свіжого наповнення учнівського словника. Нові фрази, гра смислових значень слів – це пожива для роздумів, нових тлумачень, розширення

горизонту бачення й розуміння мови та самого життя. Цей актуальний мовний матеріал викличе зацікавлення в учнів. Так, наприклад, у піснях виконавця Wellboy «Додому», «Гуси», «Вишні», «Ворогів на ножі» можна шукати лексичні помилки (не смішно шото, із маленького стульчика) та нові фразеологізми (відлетіли наші гуси, мішала букви в роті, розійшлись наші дороги). Засобами художньої виразності – тропами – насичений текст «Мрія» Jerry Heil. Тож на уроках мови в 11 класі доречно запропонувати таке тематичне дослідження змісту пісень. Під час пояснення теми «Тире між підметом і присудком» у 8 класі цікавим буде завдання дібрати приклади до кожного правила з тексту пісні Тіни Кароль «Мое ім'я – Батьківщина». Непоширені приклади варто шукати у виконавиць Mama Rika & Kola («Люди») [1].

Працюючи разом з учнями та ученицями над таким матеріалом, який твориться в непростих умовах існування нашої країни, учителі не лише зацікавлять вихованців та змотивують їх до активної діяльності, а й допоможуть формувати їхню соціальну та комунікативну компетентності.

Учні й учениці мають усвідомити, що життя попри війну триває, не варто відкладати його до кращих часів. Прийом «Твори власну історію вже сьогодні» має сподобатися учням і ученицям, бо миттєво фіксує результат їхніх щоденних зусиль. Варто спонукати учнів та учениць ділитися своїми історіями, думками, переживаннями. Звичайні сторіс, дописи, дописи-емоції, постери-мотиватори чи просто влучні коментарі тощо не лише допомагають емоційно розвантажитися, а насамперед формують навички комунікації, зокрема віртуальної.

Жодна людина не здатна жити поза суспільством. Навіть відлюдники, що не прагнуть бути успішними, певною мірою залежать від інших. Будь-які досягнення тісно пов'язані із соціалізацією. Кожному потрібне визнання або ж схвалення тих, хто поруч. А в умовах воєнного часу здобувачі освіти стали ще більш чутливими, вразливими, такими, що потребують підвищеної уваги до себе та розуміння. Тому надзвичайно важливим є розвиток саме соціальної компетентності, яка є однією з основних педагогічних наукових проблем. На думку дослідниці Марини Докторович, формування цієї компетентності дає особистості змогу ефективно орієнтуватися в реальності суспільного повсякдення, оскільки основу структури цієї компетентності складають такі функції, що забезпечують повну соціалізацію людини [5].

Соціальну компетентність науковці визначають як здатність до співпраці в групі та коман-

ді, мобільність, уміння адаптуватися і визначати особисті цілі, виконувати різні ролі та функції в сім'ї, колективі й суспільстві; планувати, розробляти та впроваджувати індивідуальні і колективні соціальні проекти; уміння визначати та реалізовувати мету комунікації залежно від обставин; будувати, підтримувати й розвивати взаємини; розв'язувати проблеми за різних життєвих ситуацій [14].

Добре починати урок з емоційного налаштування учнів. Доцільне використання прийомів «Створи настрій», «Банк позитивних емоцій», «Чарівне слово», «Графік настрою». Запропонуйте завершити речення: «Сьогодні чудовий день, тому що ...», «Три слова-іменники для мого відновлення: ...». Здавалося б, це прості вправи, але якщо їх використовувати постійно, діти звикнуть оцінювати свій настрій, схилитися до позитивного сприйняття світу, навчатися зосереджуватися на власних внутрішніх потребах. А в наш неспокійний час, сповнений повітряних тривог та невеселих новин, кожному і кожній надзвичайно важливо розуміти, усвідомлювати свої емоції та вчитися управляти власним станом.

Рефлексія – важлива частина навчання, яка допомагає здобувачеві освіти усвідомити свої сильні та слабкі сторони. Кілька хвилин наприкінці уроку допомагають учням зрозуміти, що вони роблять правильно, що необхідно покращити, а також дають змогу зосередитися на своїх успіхах та досягненнях. Ефективними стануть такі прийоми: «Закінчи речення», «Наплічник», «Синквейн», «Акрослово», «Плюс – мінус – цікаво» тощо. У такий спосіб учні навчатися аналізувати особистісно значущі цілі та вироблятимуть самоконтроль – одну зі складових соціальної компетентності.

В умовах воєнного стану надзвичайно важливим є виховання громадянина з високим рівнем сформованості національної свідомості, громадянського патріотизму, суспільної активності, соціальних компетентностей. Це, безумовно, одне з ключових завдань закладів загальної середньої освіти. Саме вчитель здатен створювати можливості для процесу соціалізації шляхом засвоєння особистісних цінностей, соціальних норм та моделей поведінки. Із цією метою варто запропонувати здобувачам освіти творчу роботу «Білборд у моєму місті / моїй країні»: вибрати форму, тло, кольорову гаму, цитату відомої людини, оформити за бажанням, намалювавши в зошиті проект білборда або зробити його макет А4 або в електронному форматі. На уроці пропонується аргументувати вибрані категорії. Доречно провести взаємооцінювання такої роботи. Це допоможе виявляти повагу до партнера,

коректно добирати слова й способи побудови коментарів та вчитися активно слухати.

Закономірною є потреба школярів спілкуватися з ровесниками та дорослими, виконувати разом із ними спільну діяльність. Саме в процесі цього формується соціальна компетентність особистості. Тільки шляхом діяльності в колективі кожен його учасник адаптується до оточення й суспільства [7]. Робота в парах, групах якнайкраще сприятиме розвитку саме таких умінь та навичок. Не варто нехтувати самооцінюванням, під час якого учні усвідомлюватимуть свої переваги, визначатимуть напрями подальшого розвитку, а також здобуватимуть упевненість у своїх можливостях. Важливо також формувати в дітей навички взаємооцінювання – конструктивного, аргументованого та, якщо можливо, без критичних негативних зауважень. Легше тренуватися надавати зворотний зв'язок у парах чи групах під час виконання спільних завдань – вправ, роботи з текстом, підготовки виступу, створення проєктів (зокрема пов'язаних із волонтерством), дослідницької роботи тощо. Учні мають учитися рефлексувати щодо групової роботи та індивідуального досвіду в колективній співпраці.

Термін *Soft Skills* («м'які, соціальні та навички успішності») включають уміння комунікувати, лідерство, відповідальність, уміння працювати в критичних умовах, залагоджувати конфлікти, працювати в команді, планувати свій час, самостійно ухвалювати рішення, критично мислити, бути емоційно стабільним, правильно визначаючи, які цінності найважливіші для людини. Уміння керувати своїми взаєминами з іншими людьми називається соціальними навичками й належить до найбільш важливих умінь людини [16]. На нашу думку, вироблення таких навичок дає особистості змогу успішно спілкуватися з іншими, підвищувати якість комунікації, досягати більшої ефективності під час контакту з оточенням, співпереживати, а також контролювати власні емоції й поведінку. Учителям, плануючи уроки літератури, доцільно скористатися матеріалом, який цілеспрямовано формуватиме ці навички в учнів та учениць.

Наприклад, пропонуємо під час вивчення в 10 класі новели Ольги Кобилянської «Valse melancolique» визначити для себе життєві пріоритети, досліджуючи причини трагедії Софії. Усвідомлення впливу емоцій на наше життя може допомогти уникнути нервового перенапруження, поганого настрою, депресії – ознак нашого неспокійного часу. Варто запропонувати учням дослідження на основі добору цитат, які б дали змогу пояснити внутрішній світ героїні, розкривали її тонку емоційну натуру. Важливо

простежити ставлення жінки до кохання, дружиби, а головне – до музики й улюбленого музичного інструмента. Можна встановити життєві паралелі із сучасністю: показати світліни або відео інструментів, які залишилися в зруйнованих будинках, але й далі звучать в умілих руках воїнів-визволителів. Але будьмо уважні щодо чутливості цих світлин та відео, орієнтуймося на психоемоційний стан та попередній травматичний досвід учнів. Добираймо життєствердні матеріали. Можна запитати в учнів та учениць: «До чого найбільше була прив'язана Софія? Як нещасливе кохання вплинуло на неї? Якою вона була вдома, у колі подруг? Чи вміє Софія протистояти ударам долі? Що є найбільшою цінністю для людини?», а також поставити проблемні запитання: «Наскільки важливо прислухатися до свого внутрішнього світу і вміти керувати емоціями? Як можна попередити стрес і нервові перенапруження? Корисно створити разом з учнями поради для підлітків, як діяти в стані емоційного напруження та тривоги. Що робити, коли не вдається опанувати свої переживання? До кого звернутися? Як бути самозарадним?» [11].

Саме ж поняття «соціальні навички» досить розмите, і багато хто просто не розуміє, що воно означає. Це не тільки вміння спілкуватися, налагоджувати зв'язки й посміхатися, тиснути руку співрозмовника. І це не лише побутові або ділові навички людини чи правильна поведінка в суспільстві.

У результаті аналізу психолого-педагогічної літератури поняття «соціальна компетентність» можна пояснити як процес і результат засвоєння та відтворення особистістю соціально-культурного досвіду: знань, умінь, цінностей, норм, традицій – на основі її діяльності, спілкування, відносин.

Розуміємо: якщо в учня є соціальні вміння, він буде здатен застосувати здобутий досвід під час вирішення життєвих ситуацій, йому не складно буде брати на себе відповідальність, попереджувати конфлікти та знаходити варіанти для їхнього вирішення, бути толерантними, виявляти емпатію. Уроки української мови та літератури якнайкраще допоможуть сформувати саме таку зрілу, виважену особистість. У процесі формування соціальної компетентності важливим є набуття учнями й ученицями нових соціальних ролей, щоб навчитися в майбутньому самостійно керувати власною діяльністю, рефлексувати, розв'язувати життєві проблеми, налагоджувати соціальні контакти, виробляти нові соціальні стратегії життєдіяльності [13].

Для розвитку таких навичок доречними стануть завдання, під час яких здобувачі освіти

складатимуть поради літературним героям: Князю – «Як знайти спокій у житті?» («Місце для дракона» Ю. Винничука); Степанові Радченку – «Як не втратити себе?» («Місто» В. Підмогильного); Мартинові Борулі – «Щастя не в посадах, а в родині поруч» («Мартин Боруля», І. Карпенко-Карого); Кайдашам – «Як уникати конфліктних ситуацій» («Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького); Толі – «Як стати справжнім другом» («Федько-халамидник» В. Винниченка). Такі нестандартні вправи сприяють дотриманню академічної доброчесності, унеможливають списування та розвивають критичне мислення.

Варто з учнями виконати творчу роботу – створити сторінку літературного героя або ж письменника в соцмережі. Учні вчитимуться узагальнювати здобуті знання, ставити себе на місце певного персонажа, добирати ілюстративний матеріал. Важливо запропонувати на вибір можливі варіанти виконання цього завдання: онлайн (на певній платформі), у зошиті (замалювати схематично), на аркуші А4 (розкреслити потрібні розділи). Іншим варіантом виконання такого завдання (дещо легшим) може бути заповнення вже готового шаблону сторінки. Ними щедро діляться творчі філологині. До прикладу, багато методичних, безкоштовних матеріалів можна завантажити у фейсбук-групі «Форум креативних словесників» [18].

Засвоєні учнями соціальні знання не мають лишатися на рівні формальної обізнаності з нормами поведінки, а застосовуватися в житті. На уроках варто створювати ситуації задля використання знань на практиці, збагачення власного досвіду. Таку можливість надають сюжетно-рольові ігри.

Доречним буде після завершення вивчення літературного твору провести урок-пресконференцію. Школярі можуть виконувати такі ролі: одного з персонажів, журналіста або самого автора. У першому випадку необхідно знати не тільки зміст твору, а й особливості характеру героя, щоб відповідати від першої особи на хитрі й підступні запитання від папараці. У другому випадку потрібно вигадати назву періодичного видання, яке представлятиме журналіст, та скласти цікаві запитання до героїв вивченого твору. У третьому – знати не лише про всіх персонажів, а й про передумови написання, авторський задум твору. Під час уроку-пресконференції охочі виконують ролі за власним бажанням. Оцінювання зробити надзвичайно легко: спостерігати за активністю учасників, глибиною поставлених запитань, майстерністю побудованих відповідей. Колориту та справжності додають використання костюмованих елементів та добір локації проведення заходу.

Спробувавши виконати різні соціальні ролі під час уроку-пресконференції, учні вчаться долати бар'єр у спілкуванні з людьми на різні теми, здобувати досвід орієнтування в нестандартних життєвих ситуаціях та розвивають комунікативні вміння, необхідні в дорослому житті.

Отже, соціальні навички – це здібності, що допомагають людині вирішувати комунікаційні завдання. Людину, що вміє ефективно взаємодіяти з іншими людьми та їх групами, психологія називає зрілою особистістю, яка шляхом ефективного розв'язання життєвих проблем і вирішення складних життєвих завдань забезпечує своє продуктивне життєве самовизначення і самоздійснення, оптимальну організацію життєвого шляху [6].

З огляду на сказане вище, розвиток соціальних навичок необхідний. Вони допоможуть особистості стати більш розкутою й упевненою в собі, харизматичною й чарівною, здатною легко знайомитися та вести бесіду, проводити переговори й залагоджувати розбіжності. Соціальні навички та комунікативні здібності – це ключ до гармонійного соціального життя.

Висновки. Незважаючи на складні умови воєнного лихоліття, освіта в сучасній школі живе, розвивається, модернізується. Незмінно вагомою в цей час є роль уроків української мови та літератури в національному, ідейному, громадянському, патріотичному вихованні. Саме вони є потужною базою для формування життєво необхідних (насамперед в умовах війни) компетентностей, зокрема соціальної та комунікативної. Саме нові, нестандартні підходи до викладання предмета покликані стати запорукою формування необхідних у наш час соціальних умінь та комунікативних навичок, які уможливають здобувачам освіти виробити стабільно позитивний світогляд, уміння шляхом спілкування з людьми осягати світ і самовиражатися, бути вмотивованим, комунікабельним, емоційно стабільним і готовим до будь-яких змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білан О. Сучасні українські пісні: ідеї та досвід використання на уроках мови та літератури. URL : <http://surl.li/scloo>
2. Бондаренко Н. В. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. № 12. С. 2–7.
3. Вторнікова Ю. С. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. Витоки педагогічної майстерності : збірник наукових праць. Полтава, 2011. С. 88–94.
4. Державний стандарт базової середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL : <https://zakon.rada.gov>

ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16.show/87-2018-%D0%BF#Text.

5. Докторович М. О. Соціальна компетентність як наукова проблема. Психологія і суспільство. 2009. № 3. С. 144–147.

6. Життєва компетентність особистості: науково-методичний посібник / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. К., 2003.

7. Іващенко О. В. Формування соціальної компетентності учнів на уроках української мови та літератури на засадах міжпредметних зв'язків. *Методичний посібник*. Кривий Ріг, 2018. 46 с.

8. Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. URL : <http://surl.li/sclox>

9. Кобзар Андрій. URL : <http://surl.li/sclnn>

10. Корніяк О. М. Розвиток комунікативної компетентності особистості в сучасному соціокомунікативному просторі. *Матеріали II Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г. С. Костюка (19–20 квітня 2010 року)*. К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. Т.І. С. 140–145.

11. Молодик Катерина. Танець життя Ольги Кобилянської: урок за новелою «Valse melancholique» URL : <http://surl.li/sclnb>

12. Мудрик А. К. Соціальний інтелект та соціальна компетентність. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 3. С. 4–6.

13. Ніколаєску І. О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів : науково-методичний посібник. Черкаси: ОІ-ПОПП, 2014. 76 с.

14. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL : <http://surl.li/dxgdb>

15. Новосьолова В. Адаптація методів навчання української мови до умов воєнного стану. URL : <http://surl.li/qnjip>

16. Основні аспекти формування навичок soft skills у конкурентоспроможного робітника XXI ст. в умовах воєнного стану : матеріали циклу науково-методичних вебінарів та педагогічних читань учасників педагогічного експерименту регіонального рівня з теми «Формування м'яких навичок (soft skills) майбутніх кваліфікованих робітників в освітньому середовищі закладу професійної (професійно-технічної) освіти» URL : <http://surl.li/qxseg>

17. Тюптя О. Комунікативна компетентність особистості. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор) та ін. – К. : Контекст, 2000. – 336 с.

18. Форум креативних словесників. URL : <http://surl.li/scqlc>

REFERENCES

- 1.1. Bilan O. *Suchasni ukrainski pisni: idei ta dosvid vykorystannia na urokakh movy ta literatury* [Contemporary Ukrainian Songs: Ideas and Experience of Using at Language and Literature Lessons]. Retrieved from: <http://surl.li/scloo>. [in Ukrainian]
2. Bondarenko N. V. (2013) *Metody navchannia*

ukrainskoi movy kriz pryzmu kompetentnisnoho pidkhotu [Methods of teaching the Ukrainian language through the prism of a competency-based approach]. Divoslovo, no 12, pp. 2-7. [in Ukrainian]

3. Vtornikova Yu. S. (2011) Komunikatyvna kompetentnist u strukturi kliuchovykh kompetentnosti hromadian Yevropy [Communicative competence in the structure of key competencies of European citizens.]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti: zbirnyk naukovykh prats*. [The origins of pedagogical excellence: a collection of scientific papers]. Poltava, pp. 88-94. [in Ukrainian]

4. *Derzhavnyj standart bazovoji serednjoji osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnja 2020 r. № 898* [State standard of basic secondary education: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 30, 2020 № 898]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16>. [in Ukrainian].

5. Doctorovych M. O. (2009) Sotsialna kompetentnist yak naukova problema [Social competence as a scientific problem]. *Psykhologhiia i suspilstvo* [Psychology and society], no. 3, pp. 144-147. [in Ukrainian]

6. Sokhan L. V., Yermakov I. G., Nesen G. M. (2003) *Zhyttieva kompetentnist osobystosti: Naukovo-metodychnyi posibnyk* [Life competence of the individual: Scientific and methodical manual]. Kyiv. [in Ukrainian]

7. Ivashchenko O. V. (2018) Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti uchniv na urokakh ukrainskoi movy ta literatury na zasadakh mizhpredmetnykh zviazkiv. [Formation of social competence of students in the lessons of Ukrainian language and literature on the basis of interdisciplinary connections]. Methodical manual. Kryvyi Rih, 46 p. [in Ukrainian]

8. Instytut movoznavstva imeni O.O.Potebni NAN Ukrainy. [Institute of Linguistics named after O.O.Potebnyi of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Retrieved from: <http://surl.li/sclox>. [in Ukrainian]

9. Kobzar Andriy. Retrieved from: <http://surl.li/sclnn>. [in Ukrainian]

10. Korniaka O. M. (2003) *Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti osobystosti v suchasnomu sotsiokomunikatyvnomu prostori*. [Development of communicative competence of the individual in the modern socio-communicative space]. Proceedings of the II Vseukrainskoho psykhologichnoho konhresu, prysviachenoho 110 richnytsi vid dnia narodzhennia H.S. Kostiuca (19–20 kvitnia 2010 roku). K.: SE «Information and Analytical Agency», vol. I, pp. 140-145. [in Ukrainian]

11. Molodyk Kateryna. *Tanets zhyttia Olhy Kobylianskoi: urok za noveloiu «Valse melancolique»* [The dance of Olga Kobylianska's life: a lesson based on the short story «Valse melancolique»]. Retrieved from: <http://surl.li/sclnb>. [in Ukrainian]

12. Mudryk A.K. (2006) Sotsialnyi intelekt ta sotsialna kompetentnist. [Social intelligence and social competence]. *Praktychna psykhologhiia ta sotsialna robota* [Practical psychology and social work], no. 3, pp. 4-6. [in Ukrainian]

13. Nikolaiesku I.O. (2014) *Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti uchniv zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv vidpovidno do vymoh novykh derzhavnykh osvitnykh standartiv* [Formation of social competence of students in general education institutions according to the requirements of new state educational standards]. Cherkasy: OIPOP. [in Ukrainian]

14. *Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly*. [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary school reform]. Retrieved from: <http://surl.li/dxgdb>. [in Ukrainian]

15. Novoselova V. (2022) *Adaptatsiia metodiv navchannia ukrainskoi movy do umov voiennoho*. [Adaptation of methods of teaching the Ukrainian language to the conditions of war]. Retrieved from: <http://surl.li/qnjip>. [in Ukrainian]

16. Osnovni aspekty formuvannia navychok soft skills u konkurentospromozhnoho robitnyka XXI st. v umovakh voiennoho stanu [The main aspects of forming soft skills in a competitive worker of the 21st century under martial law conditions]. *Materialy tsykladu naukovometodychnykh vebinariv ta pedahohichnykh chytan uchastnykiv pedahohichnoho eksperymentu rehionalnoho rivnia z temy «Formuvannia miaknykh navychok (soft skills) maibutnykh kvalifikovanykh robitnykiv v osvitnoho seredovyschchi zakladu profesiinoi (profesiinotekhnichnoi) osvity»* [Materials of the cycle of scientific-methodological webinars and pedagogical readings of participants in the regional level pedagogical experiment on the topic «Formation of soft skills of future skilled workers in the educational environment of a vocational (vocational-technical) education institution»]. Retrieved from: <http://surl.li/qxseg>. [in Ukrainian]

17. Tiuptia O. (2000) Komunikatyvna kompetentnist osobystosti [Communicative competence of an individual]. *Krok do kompetentnosti ta intehtatsii v suspilstvo: naukovo-metodychnyi zbirnyk* [Steps to competence and integration into society: scientific-methodological collection] / red. kol. N. Sofii, I. Yermakov (kerivnyk avtorskoho kolektyvu i naukovyi redaktor) ta in. Kyiv: Kontext. [in Ukrainian]

18. Forum kreatyvnykh slovesnykiv [Forum of Creative Writers]. Retrieved from: <http://surl.li/scjqc>. [in Ukrainian]

Цитувати: Кисла І. І., Білан О. Г. Формування соціальних навичок та комунікативних здібностей здобувачів освіти на уроках української мови й літератури в освітніх реаліях воєнного часу. *Постметодика*. 2024. № 1. С. 48–56.

Kysla, I.I, Bilan, O.H. (2024). Formuvannia sotsialnykh navychok ta komunikatyvnykh zdibnosti zdobuvachiv osvity na urokakh ukrainskoi movy y literatury v osvitnykh realiakh voiennoho chasu [Formation of Social Skills and Communication Abilities of Students In Ukrainian Language and Literature Lessons in the Realities of Wartime for Education]. *Postmetodyka – Postmetodika*, 1(142). 48–56. URL: <https://ed.pano.pl.ua/handle/022518134/1803>